

Περιεχόμενα

Μήνυμα της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος	007
Το Ίδρυμα Στεφανή	009
Εισαγωγή	010
01 Τα όπλα και η ιστορία των Βαλκανίων	020
02 Τεχνίτες και έμποροι στην ανατολική Μεσόγειο	046
03 Η κατασκευή όπλων στην Boka Kotorska: το džeferdar	072
04 Οι πιστόλες: οι ledenica, zlatka, κουμπούρα και prizrenac	090
05 Όπλα διακοσμημένα με κοράλλι	104
06 Εξάρτυση: οβελοί και χαρμιά, φυσιγγιοθήκες, μπαρουτόφλασκα και τσακμακόπετρες	114
07 Τα όπλα της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης	130
08 Γιαταγάνια	138
09 Chelenka	152
10 Τοκάδες	156
11 Βαλκανικά μακρύκαννα όπλα	162
12 Οι οπλοποιοί του Užice	182
13 Οι οπλοποιοί στο Κόσοβο και τα Μετόχια	184
14 Τα όπλα των Σκοπίων	198
15 Οι οπλοποιοί στο Τέτοβο, την Dibra (Debar) και το Ελβασάν	200
16 Τα όπλα και η άνοδος του εθνικισμού στα Βαλκάνια από το 1770	210
17 Η κατασκευή όπλων στα Ιωάννινα	230
18 Οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις και ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας	250
19 Συμπεράσματα	296
Χρονολόγιο 1204-1863	302
Σημειώσεις	304
Ονοματολογία	316
Κατάλογος	317
Βιβλιογραφία	336
Ευχαριστίες	345
Ευρετήριο	346

11

Βαλκανικά μακρύκαννα όπλα

Ο Vuk Karadžić καταγόταν από το Μαυροβούνιο, αλλά είχε εγκατασταθεί με την οικογένειά του στη Σερβία. Επέστρεψε στο Μαυροβούνιο το 1834-5 και συνέγραψε ένα χρονικό της περιοχής, καθώς κι ένα λεξικό με τίτλο *Srpski Rječnik*, στο οποίο κατέγραψε σημαντικό αριθμό όπλων με βάση τα χαρακτηριστικά τους. Ένα από αυτά είναι η *meterižnjača*, από την περσική λέξη *meteriz* («οχύρωμα, μετερίζι»), προφανώς το ίδιο με το *metris tūfenki*, την τουρκική έκφραση για το τοπομαχικό όπλο, μια βαρύτερη εκδοχή του σισανέ (βλ. παρακάτω), που χρησιμοποιούσαν σε πολιορκίες. Η πρώτη εμφάνιση του βαρύτερου αυτού τοπομαχικού είχε καταγραφεί στην *Ιστορία* του Οθωμανού στρατιωτικού Ρεζενί, ο οποίος

¹⁸⁹
Tančica με κάννη από την Brescia. Φέρει κοντά στο πίσω μέρος την υπογραφή «Mafeo Franzi» και σφραγίδα εξαγωγής.

είχε παρατηρήσει δύο νέα αυστριακά όπλα, ένα ελαφρύ πυροβόλο μεγάλου βεληνεκούς και ένα μουσκέτο, βαρύτερο από το αρκεβούζιο, το οποίο πυροδοτούσαν στηριγμένο σε τρίποδα στα πεδία μάχης του αυστριακού πολέμου κατά της Τουρκίας (1593-1606).¹ Ο Karadžić καταγράφει επίσης το *ruške šarka*, ένα άλλο όνομα για το *džeferdar*, αναφερόμενος σε ένα επιχρωματισμένο ή διακοσμημένο όπλο· αναφέρεται ακόμη σε αρκετά όπλα, για τα οποία γνωρίζουμε ελάχιστα, όπως τα *ubojica* («ο φονιάς»), *vjetrenjača* («αεροβόλα»), *srmalije*, δηλαδή διακοσμημένα με ασήμι² και το *kantunača* από την Boka Kotorska, έναν ειδικό τύπο όπλου με ραβδωτή κάννη.³

Ένα από τα πιο διαδεδομένα μακρύκαννα στην Εγγύς Ανατολή ήταν το λεγόμενο Lazarina (Λαζαρίνα) ή Lazarino, όνομα που μαρτυρούσε την ιταλική κατασκευή της κάννης του, άρα την υψηλή ποιότητα του όπλου. Οι Έλληνες αναφέρονταν συχνά στα μακρύκαννα όπλα τους ως Λαζαρίνες, ενώ βορειότερα ο ίδιος τύπος όπλου απαντάται ως Breska (από την Brescia) και Lazarinka.⁴ Ο όρος αναφέρεται στην κάννη, αλλά στο μεγαλύτερο τμήμα των Βαλκανίων έφτασε να σημαίνει το όπλο. Οι Lazarini ήταν μια μεγάλη οικογένεια κατασκευαστών καννών από την Brescia, το όνομα των οποίων πήρε τον χαρακτήρα εμπορικής επωνυμίας. Ο μηχανισμός του όπλου προερχόταν συνήθως από το Marcheno της Brescia, οι κάννες από το Gardone και ο διάκοσμος από το Lumezzane. Οι κάννες του Lazar Lazarino υιοθετήθηκαν σε μεγάλο βαθμό από τη «δυναστεία» των Cominazzi. Το 1845, ο Marco Cominazzi, τελευταίος απόγονος της οικογένειας, έγραψε για την κατασκευή όπλων στο

190

Armatka με κάννη από την Brescia, αρχές 18ου αιώνα. Φέρει την υπογραφή «S Mutti» και σφραγίδα εξαγωγής, μια παραλλαγή της συνηθισμένης (Α με μια κουκκίδα) σφραγίδας εξαγωγής. Η συγκεκριμένη σφραγίδα και οι σφραγίδες με τις τρεις ακίδες του 18ου αιώνα έμπαιναν επάνω στις κάννες που εξάγονταν στη λεκάνη της Μεσογείου, ειδικά προς την Αλβανία.

191
Tančica με αργυρό
 διάκοσμο και
 δαμασκηγή
 κάννη, πιθανώς
 κατασκευασμένη στη
 Foča, 18ος αιώνας.
 Φέρει ένθετα ασημένια
 και μπρούντζινα
 αραβουργήματα,
 πλαίσια και άνθη.
 Αυτές οι κάννες με τον
 ένθετο διάκοσμο ήταν
 γνωστές ως *dzeverdani*
 ή *dzeverlije*, που
 σημαίνει στολισμένες.

Gardone (στο *Cenni sulla fabbrica d'armi di Gardone*),
 ότι στο τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα,
 οι Έλληνες και οι Τούρκοι έμποροι απαιτούσαν οι κάννες
 που αγόραζαν στο Gardone να φέρουν την υπογραφή
 των Cominazzi.⁵ Έτσι, μπορεί κανείς να βρει πολλές
 κάννες υπογεγραμμένες με το όνομα Lazari Cominaz,
 ή Lazarino Cominaz, τον κατασκευαστή που έζησε
 μεταξύ 1563 και 1646. Μια κάννη που βρίσκεται σήμερα
 στο Κρεμλίνο, φέρει χρονολογία 1547 και υπογραφή
 Lazari Cominaz. Πολλές από αυτές τις υπογραφές είναι
 πλαστογραφημένες, αλλά πρόκειται για παλαιά και όχι
 σύγχρονα αντίγραφα. Ο Di Carpegna έχει αποδείξει
 ότι οι κάννες των Cominazzi αποτελούσαν αντικείμενο
 αντιγραφής κατά το πρώτο μισό του 17ου αιώνα.⁶ Η
 επιγραφή «Lazarina» ή «Lazarino» συναντάται επίσης
 σε κάννες κατασκευασμένες τον 19ο αιώνα στη Λιέγη
 από τον Lazaro Lazarino, ο οποίος αντέγραψε τις
 ιταλικές κάννες. Εξάγονταν τόσο πολλά από αυτά τα
 όπλα, που ο όρος κατέληξε συνώνυμος του όπλου.
 Ο Di Carpegna (1997) παρουσίασε μία λίστα με τους
 κατασκευαστές Lazarino και αντίγραφα των υπογραφών
 τους, σχολιάζοντας τις ημερομηνίες και την προέλευσή
 τους.⁷ Ο Gaier έχει καταδείξει⁸ τις εκτεταμένες εξαγωγές
 των καννών του Lazarino από τη Λιέγη στην Οθωμανική

Αυτοκρατορία τον 19ο αιώνα, όταν η φήμη και η ζήτηση
 γι' αυτές είχαν εξαπλωθεί, ενώ η παραγωγή από την
 Brescia είχε μειωθεί. Ένα όπλο κατασκευασμένο γύρω στο
 1850 από τον Βιεννέζο οπλοποιό Ignaz Fischer φέρει στις
 κάννες την επιγραφή «CANNA LAZARINA»⁹.

Έχει υποστηριχθεί ότι οι γνήσιες κάννες φέρουν
 το όνομα σε σφραγίδα, ενώ στα αντίγραφα είναι
 συνήθως εγχάρακτο¹⁰. Οι πραγματικές κάννες Lazarino
 Cominazzo είναι μικρού διαμετρήματος (13 χιλ.) και
 αποτελούνται από δύο τμήματα, που συνδέονται με
 χυτό δακτύλιο.¹¹ Μια κάννη *arnautka* με την αυθεντική
 υπογραφή του Lazarino Cominazzo (1634-96) βρίσκεται
 στο Museo Stibbert¹², μαζί με κάννες από άλλους
 κατασκευαστές της Brescia. Άλλες υπογραφές σε
 ντάνσικες από την Brescia είναι, ενδεικτικά, αυτές των:

Andrea Pedrinni Gardone, γύρω στο 1730,
 Ventura Bertari[ni] (*περ.* 1670-1750),¹³
 Paolo Paris (*περ.* 1700-75),¹⁴
 M[affeo] Franzini (1730-89),¹⁵ και
 Becalossi Franzini (*περ.* 1760-1820).¹⁶

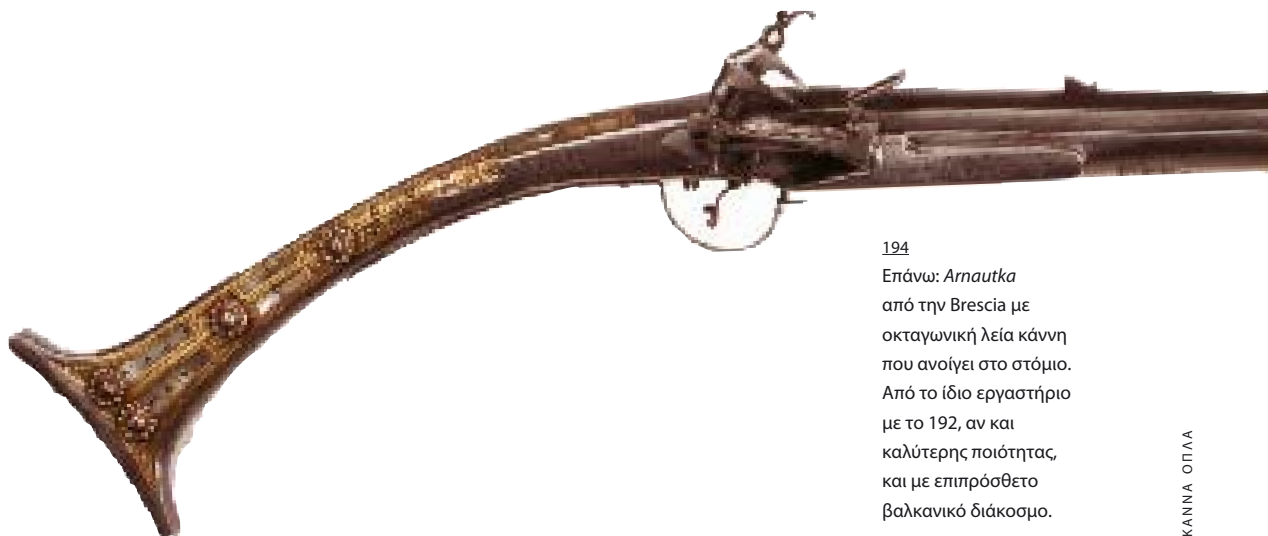
Αυτές είναι γνήσιες κάννες για τα αλβανικά *arnautka*,
 και οι υπογραφές αποδεικνύουν ότι κατασκευάζονταν
 στην Brescia από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα. Οι κάννες
 αυτές είναι συνηθισμένες στα όπλα των Βαλκανίων,

192
Arnautka με λεία
 κάννη δύο τμημάτων,
 που ανοίγει στο
 στόμιο και φέρει
 μπρούντζινο πίσω
 στόχαστρο. Η ακρίβεια
 στην κατασκευή
 του συγκεκριμένου
 όπλου (και άλλων
 παρόμοιων), ειδικά
 η χαρακτηριστική
 επένδυση και χάραξη
 στο σιδερένιο
 κοντάκι, δείχνει ότι
 η προέλευση είναι
 κυρίως ιταλική.

193
Επάνω: *Arnautka* ή *tapčica* με αργυρό διάκοσμο και κάννη δύο τμημάτων από την Brescia. Φέρει στο επάνω μέρος υπογραφή με σφυρήλατα γράμματα «Nino...»

194
Επάνω: *Arnautka* από την Brescia με οκταγωνική λεία κάννη που ανοίγει στο στόμιο. Από το ίδιο εργαστήριο με το 192, αν και καλύτερης ποιότητας, και με επιπρόσθετο βαλκανικό διάκοσμο.

165

195
Επάνω: *Arnautka* με λεία κάννη δύο τμημάτων, που ανοίγει στο στόμιο, και μπρούντζινο πίσω στόχαστρο, 18ος αιώνας. Πιθανώς κατασκευασμένη στην Brescia ή την Voka Kotorska για την αγορά της βόρειας Αλβανίας και του Μαυροβουνίου.

196
Δεξιά: Όπλο τύπου τρομπόνι, πιθανώς κατασκευασμένο στην Brescia για την αγορά των Βαλκανίων. Κατασκευή της Brescia σε σίδηρο και μπρούντζο, και κάννη με περίτεχνο σμιλευτό διάκοσμο στο στόμιο και το πίσω μέρος.

εξαιτίας της εκτεταμένης χρήσης τους από το βαρύ ιππικό της Βενετίας, στις συγκρούσεις μεταξύ τουρκικών και χριστιανικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια του 17ου και στις αρχές του 18ου αιώνα· επίσης, εξαιτίας των εμπορικών δεσμών ανάμεσα στη Βενετία και τις γειτονικές χώρες της ανατολικής Αδριατικής, Δαλματία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο, Αλβανία και Ελλάδα· και, τέλος, επειδή οι ιταλικές κάννες είναι μακρύτερες και ελαφρύτερες από τις άλλες, άρα κατάλληλες για τον ορεινό πόλεμο, όπου το βάρος και η ακρίβεια σε μεγάλο βεληνεκές αποτελούσαν αποφασιστικούς παράγοντες. Δεν είναι τυχαίο το ότι πολλά όπλα των Βαλκανίων έχουν κομμένα κοντάκια και μακριές κάννες. Παραλλαγές των παραπάνω υπογραφών εμφανίζονται σε πολλά όπλα κατασκευασμένα για την αγορά της Ανατολής. Ο Gaibi έχει υποστηρίξει¹⁷ ότι η σφραγίδα A με μία τελεία από κάτω, που συναντάται στις κάννες αυτών των όπλων, αποτελεί σήμα ποιοτικού ελέγχου εξαγωγής από τη Βενετία. Αν αυτό ευσταθεί, θα περίμενε κανείς κάτι πιο συνηθισμένο, συνυπολογίζοντας και το παράνομο εμπόριο. Το σήμα συναντάται κανονικά στις αλβανικές ντάνσικες, υποδεικνύοντας ποιος χρησιμοποιούσε αυτή την ομάδα όπλων. Δεδομένης της παρουσίας αλβανικών μονάδων στη Βενετία και τις βενετσιάνικες φρουρές στο εξωτερικό, ίσως το A να δήλωνε κρατική περιουσία, δανεισμένη σε Αρναούτηδες (Αρβανίτες) μισθοφόρους.

¹⁹⁷
Paragun, δεύτερο τέταρτο του 19ου αιώνα. Ιταλική λεία κάννη δύο τμημάτων από τον 18ο αιώνα, με τουρκικό πίσω στόχαστρο και βαλκανικό μηχανισμό πυροδότησης *miquelet* τύπου *boyliya*.

Υπήρχαν πιθανώς και άλλες πρακτικές, τις οποίες ακολουθούσαν παράλληλα οι Ιππότες της Μάλτας, πολλοί από τους οποίους ήταν Ιταλοί, ενώ κάποιοι από αυτούς υπηρέτησαν στη Δαλματία. Το 1644, ο νέος διοικητής του πυροβολικού, Giovanni Battista Gerente δεν ήταν τόσο πρόθυμος να αποδεχτεί την ευθύνη του οπλοστασίου, εξαιτίας των όπλων που έλειπαν, λόγω της συνήθειας να δανείζουν όπλα σε όσους πήγαιναν σε *razzias* (επιδρομές) στις γαλέρες του τάγματος. Ο κανονισμός, σύμφωνα με τον οποίο κάθε κυβερνήτης ήταν

ως ένα βαθμό προσωπικά υπεύθυνος για τα όπλα που έλειπαν, περιγράφει αυτά τα όπλα ως «*moschetti di gioia segnati con la lettera A*» («στολισμένα όπλα σημασμένα με το γράμμα A») και «*moschetti di gioia Turcheschi segnati con la lettera A*» («στολισμένα τουρκικά όπλα σημασμένα με το γράμμα A»). Η λέξη «*gioia*» ίσως αποτελεί παραφθορά της λέξης «*johar*», όπως στις κάννες από δαμασκηνό ατσάλι (σελ. 75). Σε άλλα όπλα βλέπουμε τα γράμματα B, C, D, E, F, H, M, N, O, S και V.¹⁸ Το 1658 οι Ιππότες αγόρασαν όπλα από το San Sebastian στον Βισκαϊκό κόλπο, ενώ το πεζικό χρησιμοποιούσε όπλα μιλανέζικης κατασκευής. Οι πιστόλες που παραγγέλθηκαν από τον οίκο Girard του St Etienne το 1759 φέρουν έναν οκτάκομβο σταυρό του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη σαν αστερίσκο, σκαλισμένο στο πίσω μέρος της κάννης.¹⁹

Τον 16ο αιώνα, το Βενετσιάνικο Συμβούλιο των Δέκα²⁰ χρησιμοποιούσε ως σύμβολο ένα X με άκρα σε σχήμα φύλλων, το οποίο εμφανίζεται σε λαβές σπαθιών στο οπλοστάσιο, καθώς και χυτό σε κανόνια. Ορισμένες κάννες *arnautka* από τη Βενετία φέρουν αναγνωριστικά σημάδια. Ωστόσο, ένα βενετσιάνικο διάταγμα του 1715 αναφέρει ότι οι κάννες που προορίζονται για εξαγωγή πρέπει να φέρουν το «*bollo* [σφραγίδα] *di San Marco*»,²¹ με το φτερωτό λιοντάρι του Αγίου Μάρκου ή *leone di moleca*, με την οποία σφραγιζόνταν όλες οι επίσημες προμήθειες.²² Το σύμβολο του φτερωτού λιονταριού βρίσκεται επίσης και στις λάμες «*sprada schianonesca*» («σπάθα των σκλαβούνων») από το τέλος του 15ου αιώνα.²³ Στα όπλα των Βαλκανίων το σημάδι αυτό σπανίζει, υποδηλώνοντας ότι οι εξαγωγές δεν καταγράφονταν συχνά, και εμφανίζεται σε πυροβόλα όπλα μέτριας ποιότητας, τα οποία χρονολογούνται από τα τέλη του 18ου αιώνα. Βλέπουμε ακόμη το όρθιο λιοντάρι της Brescia και το όρθιο άλογο του Gardone. Το ζήτημα είναι πόσο συχνά κατασκευάζονταν ολόκληρα όπλα και όχι μόνο κάννες; Μάλλον συχνά, οι πωλήσεις

ήταν νόμιμες υπό προϋποθέσεις, και το λαθρεμπόριο αποτελούσε ενίοτε σημαντικό πρόβλημα για τις αρχές.

Όταν ένα όπλο ονομάζεται με βάση τον τύπο της κάννης του, προφανώς το ίδιο όνομα αφορά όπλα με μεγάλη ποικιλία στο σχήμα του κοντακίου. Όμως η *arnautka*, που κατά την Petrović προέρχεται από τη βόρεια Ιταλία, αντλεί το άλλο, σερβοκροατικό όνομά της, *tančica*, από το σχήμα του κοντακίου. Λέει ότι το συγκεκριμένο όπλο αντιγράφηκε από τα εργαστήρια στη Σκόδρα, τα Μετόχια, τα Σκόπια και το Σεράγεβο. Είναι το όπλο της βόρειας Αλβανίας, παρόλο που μεταφέρθηκε νότια με τις οθωμανικές εκστρατείες στη Βοσνία, τη Σκόδρα και αλλού. Αυτό θα πρέπει να συγκριθεί με το άλλο μακρύκαννο αλβανικό και σλαβικό όπλο, γνωστό

στα βόρεια Βαλκάνια ως *rašak*. Ένα άλλο μικρό τρομπόνι με πυροδοτικό μηχανισμό πυρόλιθου φτιαγμένο στο Ρεέ για την αγορά του Μαυροβουνίου ήταν το *tubun*. Δύο πιστόλες (020 και 021) και ένα μακρύκαννο τρομπόνι από τα τέλη του 17ου αιώνα, από τη Συλλογή Marsigli, πρέπει να είναι από τα παλαιότερα τουρκικά δείγματα.

Η ντάνσικα αναφέρεται μερικές φορές στα βόρεια Βαλκάνια ως *karanfilka* και από τους Έλληνες ως καριοφίλι, παρόλο που το κλασικό ελληνικό καριοφίλι έχει κοντάκι στο σχήμα του *rašak*. Και αυτή επίσης ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Αλβανία και την Ελλάδα. Παρόλο που το μέγεθος του κοντακίου ήταν μικρό, χωρούσε αρκετό ασημένιο ή μπρούντζινο διάκοσμο.

Οι Ευρωπαίοι συλλέκτες όπλων αναφέρονται στα αλβανικά όπλα λέγοντας ότι έχουν κοντάκι με πέλμα σε σχήμα ουράς ψαριού (εννοούν και εκείνα με κοντάκι που καταλήγει σε πέλμα «T» και εκείνα με κοίλο πέλμα).

Paragun είναι το βενετικό όνομα ενός υφάσματος, το οποίο χρησιμοποιούνταν στη βυζαντινή αυλή, και αποκαλούνταν *paragandama*, όταν έφερε χρυσή ταινία. Ωστόσο, τον 19ο αιώνα, η λέξη αυτή είχε περάσει στη βενετσιάνικη διάλεκτο ως «paragòp». Το λεξικό του Boerio του 1829 το περιγράφει ως «Υφάσματα από paragun, υφάσματα και καλύμματα (στόφες) από

198

Arnautka με οκταγωνική κάννη από την Brescia, 19ος αιώνας. Η κάννη φέρει τη σφραγίδα ελέγχου A με μια κουκκίδα από κάτω και την επιγραφή «*LAZARINO * COMINAZI», από κάτω όμως την υπογραφή «E. Bertarini Micheloni Brescia».

199

Paragun, όπλο με μηχανισμό πυροδότησης *miquelet*, με κάννη από τις αρχές του 18ου αιώνα. Ολόκληρο το ξύλινο μέρος του όπλου είναι διακοσμημένο με σεντέφι, και η κάννη φέρει την υπογραφή «...Segalas London».

200

Paragun με οκταγωνική λεία κάννη. Παρουσιάζει τα τυπικά χαρακτηριστικά του *paragun*: κοντάκι με το αυθεντικό κόκκινο ύφασμα· μηχανισμός πυροδότησης τύπου *boyliga*, οι επίπεδες επιφάνειες του οποίου είναι καλυμμένες με εγχάρακτο φύλλο αργύρου· ολόκληρο το ξύλινο μέρος του όπλου είναι διακοσμημένο με μπρούντζινα αστέρια και φιλντισένιες πλάκες σε σχήμα ρόμβου.

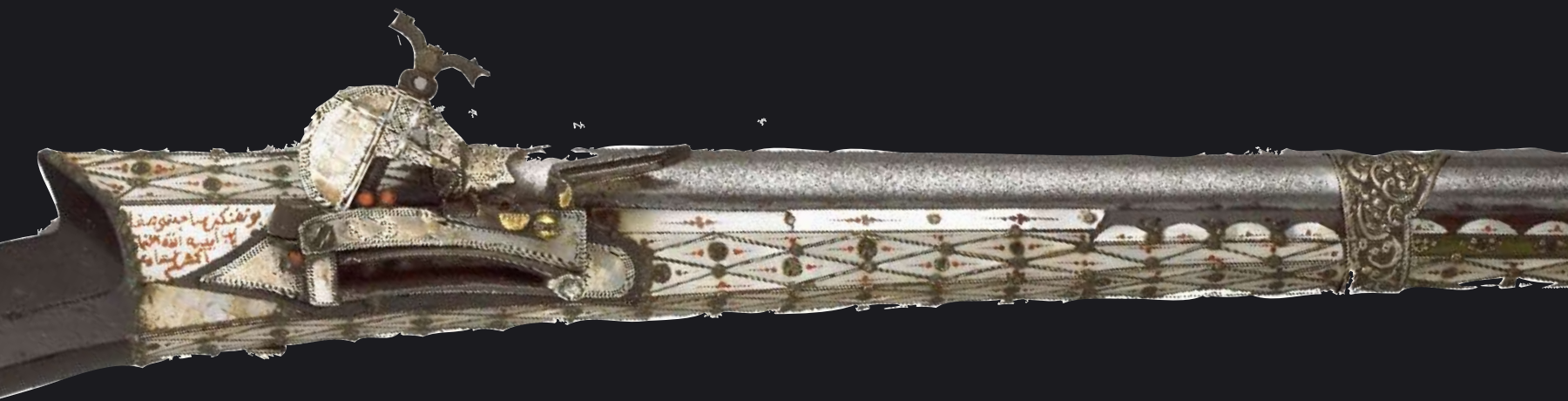

201

Paragun με κάννη βαλκανικής κατασκευής από τον 18ο αιώνα, που φέρει κοντά στο πίσω μέρος την επιγραφή: «Κατασκευασμένο από το Seyyid Salih' ιδιοκτήτης el-Haci kazi-zade Hasan Efendi' Ω, Θεέ μου! Έτος 1246 [1830-1 μ.Χ.]».

169

202
Paragui με
πολυεδρική κάννη
του 18ου ή του 19ου
αιώνα. Ο διάκοσμος
του κοντακίου,
χρονολογημένος στο
1247 έ.Ε. (1831-2 μ.Χ.),
είναι ασυνήθιστος,
όπως και η διάταξη
των ελατηρίων
στον μηχανισμό
πυροδότησης *miquelet*.

203
Δεξιά και στόμιο πλάι
δεξιά: Καριοφίλι με
τουρκική κάννη του
17ου αιώνα, ιταλικό
μηχανισμό σκανδάλης
και οβελό. Από τα
βόρεια Βαλκάνια,
συναρμολογημένο στο
ίδιο εργαστήριο με το
204, αρχές 19ου αιώνα.

204
Επάνω και στόμιο
στο άκρο δεξιά:
Καριοφίλι με ιταλική
κάννη εξαγωγής, πίσω
στόχαστρο και οβελό.
Βόρεια Βαλκάνια, αρχές
19ου αιώνα.

paragon, όπως ονομάζονταν κατά τον 16ο και τον 17ο αιώνα τα μεταξωτά τόπια και τα πολύτιμα υφάσματα, εξαιτίας της τελειότητας και της υψηλής τους ποιότητας. Κατασκευάζονταν σε αυτή την πρωτεύουσα, στο μεγάλο κτίριο που διατηρείται και σήμερα στην πλατεία Rialto, κοντά στις πύλες που τώρα ονομάζονται Ruga dei Oresi, από την πλευρά της εκκλησίας του San Giovanni. Έκτοτε το κτίριο επονομάστηκε Paragone και αρχικά λειτουργούσε ως δικαστικό μέγαρο, την εποχή που η έδρα της κυβέρνησης ήταν στο Rialto.»²⁴. Στη Σερβία, το όπλο αυτό αναφέρεται ως *choa*, *choha* ή *choja* (υφασμάτινο) *paraguna*. Έχει το εξάπλευρο ξύλινο κοντάκι του σισανέ, ή και μακρύτερο, και είναι πιο επίπεδο – συνδυάζει το παραδοσιακό τουρκικό σχήμα του κοντακίου με το σύγχρονο κοντάκι με επίπεδες πλευρές. Αυτό είναι καλυμμένο με ύφασμα. Πιθανώς η χρήση του υφάσματος *paraguna* αποτελούσε έναν οικονομικό τρόπο αντιγραφής των περίτεχνων διακοσμητικών λωρίδων από ελεφαντόδοντο και μπρούντζο, του τουρκικού σισανέ. Αργότερα χρησιμοποιούσαν όποιο ύφασμα διέθεταν, συχνά βελούδο, με πρόσθετο κέντημα ή χρυσές κορδέλες που σχημάτιζαν αραβουργήματα, ένα σχέδιο πιστό στο

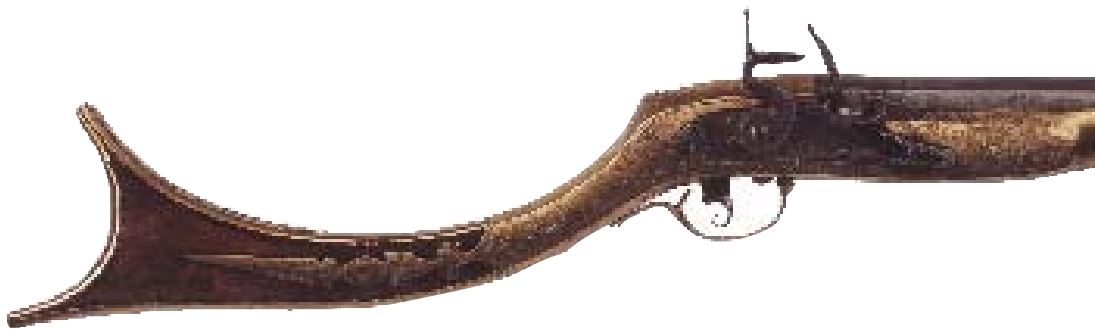

205

Επάνω: Καριοφίλι του Ναστούλη Δαγκλή (περ. 1827), ενός Σουλιώτη που πολέμησε με τον Καραϊσκάκη το 1823-4, στο Μεσολόγγι με τον λόρδο Βύρωνα, και το 1826 στη μάχη της Αράχωβας.

206

Δεξιά: Καριοφίλι που έπεσε στα χέρια του Δημήτρη Τζαμαλή στη μάχη της Αράχωβας. Ένα ζεύγος οφιόσχημων συμβόλων στις δυο πλευρές της προέκτασης στήριξης της κάννης στο κοντάκι προστατεύουν από το κακό μάτι.

βυζαντινό πρότυπο.²⁵ Το όπλο έχει μακριά, λεία κάννη, συνήθως πρώιμης βαλκανικής κατασκευής. Αυτές οι κάννες δεν ήταν ιταλικής κατασκευής. Το λεξικό του Karadžić λέει ότι ο όρος *paragon* αναφέρεται στην κάννη, αλλά η χρήση της λέξης στα δημοτικά τραγούδια της εποχής δεν το υποστηρίζει. Ο πυροδοτικός μηχανισμός *miquelet* είναι μοναδικός στο σχήμα του, γνωστός και ως «μηχανισμός *boylija*» (όπου *boj* σημαίνει «μάχη»).

Τα χρονολογημένα παραδείγματα που είδε ο συγγραφέας προέρχονται όλα από τον 19ο αιώνα, και η επιγραφή βρίσκεται σε όλα δίπλα στον πυροδοτικό μηχανισμό. Υπάρχουν δύο χρονολογημένα όπλα στο Μουσείο Μπενάκη: ένα με όνομα κατασκευαστή Seyyed Salih, κτήτορα Haji Kazizade Hasan Efendi και χρονολογία 1246 έ.Ε. (1830-1 μ.Χ.), και ένα με όνομα κατασκευαστή el Haji Ibrahim, κτήτορα Abdi Mustafa και χρονολογία 1247 έ.Ε. (1831-2) (εικόνα 202). Ένα *paragon* στο Στρατιωτικό Μουσείο του Βελιγραδίου φέρει δίπλα στον πυροδοτικό μηχανισμό την επιγραφή «Vlasnik... Mustapha effendija. Izradio Hadži Suleiman 1261» («Ανήκει στον Mustapha Effendi. Κατασκευασμένο από τον Haji Suleiman 1261 έ.Ε. [1845 μ.Χ.]»)²⁶. Ένα άλλο φέρει την κυριλλική επιγραφή: «Majstor Ivko 1847»²⁷. Ο τελευταίος τεχνίτης χρησιμοποιούσε τη χριστιανική χρονολόγηση, ενώ οι άλλοι κατασκευαστές ήταν μουσουλμάνοι. Ένα μη χρονολογημένο *paragon* από τη Συλλογή Wallace έχει μια κάννη δύο τμημάτων, έργο του Kaspar Zellner από το Salzburg και τη Βιέννη²⁸

κι ένα *paragon* στο Μουσείο Tareq Rajab έχει μια κάννη με μπρούντζινο στόχαστρο, με τη σφραγίδα «R.P. di Nap[oli]»²⁹. Τίποτε δεν διευκρινίζει τον τόπο παραγωγής.

Η προέλευση του *paragon* παραμένει αβέβαιη, αλλά η σπανιότητά του υποδηλώνει μικρό τόπο προέλευσης. Η Petroνιέ σημειώνει ότι υπάρχουν περίπου δέκα τέτοια όπλα στο Στρατιωτικό Μουσείο του Βελιγραδίου και όλα αποκτήθηκαν από τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ως τμήμα της πρώην Γιουγκοσλαβίας.³⁰ Υποστηρίζει ότι αυτά τα όπλα προέρχονται από τη Βοσνία, με βάση και «άλλα χαρακτηριστικά της δουλειάς των Βόσνιων οπλοργών», πιθανώς τις μικρές ρομβοειδείς πλάκες από φίλντισι στο άνω ξυστό. Ωστόσο, αν αυτά χρησιμοποιούνταν εκεί δίπλα, είναι παράξενο «το ότι το Ιστορικό Μουσείο του Ζάγκρεμπ δεν διαθέτει ούτε ένα *paragon*»³¹. Παρόμοιες ψηφίδες από φίλντισι εμφανίζονται στα μακρύκαννα όπλα από τη βόρεια Αλβανία με το κοντάκι που καταλήγει σε σχήμα ουράς ψαριού, τις ντάνσικες σε σχήμα T. Οι ρομβοειδείς ψηφίδες από φίλντισι φέρουν τελείες, κύκλους και γραμμές, γεμισμένες με κόκκινο ή μαύρο, και συναντώνται και στα *džeferdar* του 19ου αιώνα.

Η Petroνιέ σημειώνει ότι στα μουσεία της Σόφιας υπάρχουν αρκετά *paragon*. Η Βουλγαρία είναι βέβαια πιθανός τόπος παραγωγής τους. Η Petroνιέ σημειώνει: «Λαμβάνοντας υπ' όψιν την περιορισμένη ανάπτυξη της οπλοργίας, όπως και τους ισχυρούς εμπορικούς δεσμούς της με τη Βοσνία, κυρίως μέσω της πανήγυρης του Uzundžon, ίσως τα όπλα αυτά να εισάγονταν από

207

Καριοφίλι που ανήκε στον στρατηγό Ιωάννη Μακρυγιάννη, με οθωμανική επιγραφή στο κοντάκι. Το κοντάκι φέρει ένθετο διάκοσμο με δυο οφιόσχημες μορφές, όπως το 206. Η κάννη είναι τουρκική.

171

208
Επάνω: Σισανές με οκταγωνική κάννη από δαμασκινό ατσάλι, τέλη 18ου αιώνα. Η κάννη φέρει ραβδώσεις 1:7, σμιλεμένο στόχαστρο και χάλκινη ακίδα στόχευσης.

209
Επάνω: Τυπικός σισανές με οκταγωνική ραβδωτή κάννη από δαμασκινό ατσάλι. Στο στόμιο της κάννης και το πίσω μέρος φέρει διάκοσμο από χρυσά δαμασκηνά άνθη. Όλο το ξύλινο μέρος του όπλου φέρει ένθετο διάκοσμο από διάτρητες ασημένιες πλάκες και εκτεταμένο διάκοσμο από ασήμι και κόκαλο στο κοντάκι.

τη Βοσνία»³². Μόνο σε μια τέτοια «υπανάπτυκτη» περιοχή θα αναπτυσσόταν ένας πυροδοτικός μηχανισμός τόσο ανεπηρέαστος από τα ευρωπαϊκά ή τα συμβατικά μοντέλα τύπου *miquelet*³²· εξάλλου, ο δεσμός ανάμεσα στη Βοσνία και τη Βουλγαρία διευκολύνει τη μεταφορά των διακοσμητικών χαρακτηριστικών, όπως οι ψηφίδες από φίλντισι. Το καλύτερο επιχείρημα υπέρ της βουλγαρικής προέλευσης των όπλων έγκειται στη μοναδικότητα του πυροδοτικού μηχανισμού. Δεν φαίνεται να υπήρχε λόγος να εφεύρουν οι εκλεπτυσμένοι Βόσνιοι οπλοουργοί έναν τέτοιο πρωτόγονο πυροδοτικό μηχανισμό και στη συνέχεια να προσπαθήσουν να τον πουλήσουν στη Βουλγαρία. Οι οπλοουργοί της επαρχίας κατασκεύαζαν φθηνές εκδοχές των αστικών όπλων, και αν κάποιος ήθελε ένα καλό εμπορικό όπλο για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, θα έφτιαχνε είτε ένα όπλο ευρωπαϊκού τύπου με οθωμανικό διάκοσμο είτε έναν παραδοσιακό οθωμανικό στρατιωτικό σισανέ, με τον συνήθη πυροδοτικό μηχανισμό, όπως έκαναν οι Βόσνιοι. Αυτό το όπλο μάλλον προορίζεται για ειδική τοπική χρήση. Ο οθωμανικής επιρροής σχεδιασμός του, μια επιδίωξη μείωσης του βάρους και η προφανής προσπάθεια για περικοπή του κόστους παραγωγής υποδηλώνουν ως τόπο προέλευσης μια φτωχή, απομακρυσμένη περιοχή - μάλλον τη Βουλγαρία παρά τα ΒΔ Βαλκάνια. Η μεγάλη ποικιλία στον διάκοσμο αυτών των όπλων δείχνει ότι μεταφέρονταν από τους βασιβουζούκους ιδιοκτήτες τους στα Βαλκάνια, όπου ο τοπικός διάκοσμος προστίθετο στη βασική μορφή.³³

Ένα άλλο όπλο από το λεξικό του Karadžić είναι η *krđzalinka* ή *krđzaližanka*. Το χρησιμοποιούσαν οι

πολεμιστές *krđzalije*, έφιπποι νομάδες που ζούσαν από τις επιδρομές και μίσθωναν τις υπηρεσίες τους σε όποιον έδινε τα περισσότερα. Ήταν διάσημοι για τα χαρέμια τους από αιχμάλωτες σκλάβες, που ντυμένες άνδρες τους συνόδευαν στο πεδίο της μάχης, καθώς και για την πολυτέλεια των ρούχων τους από βελούδο και μετάξι, και για τα άλογά τους με τα χρυσά και ασημένια φάλαρα. Η *krđzalinka* ήταν ένα ιδιαίτερα περίτεχνα διακοσμημένο όπλο από την πόλη Κιρτζαλί, 100 χλμ. δυτικά της Αδριανούπολης. Δεν μπορούμε να ταυτοποιήσουμε αυτό το όπλο, αν και ο όρος σήμερα περιγράφει τα επιχαλκωμένα όπλα. Το χρησιμοποιούσαν οι χαιντούκοι της Ανατολικής Ρωμυλίας, της σημερινής νότιας Βουλγαρίας, οι οποίοι απέκτησαν ισχύ με την κατάρρευση της επαρχιακής οθωμανικής εξουσίας τον 18ο αιώνα. Οι ανεξάρτητοι *ayans*³⁴ και πασάδες τους προσλάμβαναν για να αντιστέκονται στην εξουσία της αυτοκρατορίας. Πολλοί πολέμησαν κατά τον Αυστρο-τουρκικό πόλεμο του 1787-91 και αφού απολύθηκαν, πολλοί *krđzalije* υπηρέτησαν τον πασά του Βιδινίου Pasvan Oglu Osman (1758-1807). Ήταν τόσο πολλοί, που κρατούσαν ολόκληρες πόλεις σε ομηρία. Κατά τον πρώτο σέρβικο ξεσηκωμό, οι κιρτζαλήδες πολέμησαν και στις δύο πλευρές ως μισθοφόροι. Αυτοί οι πλιατσικολόγοι ηττήθηκαν από τους συνασπισμένους στρατούς Ρωσίας και Σερβίας στον ποταμό Malaynica το 1807 και διαλύθηκαν. Η λέξη *krđzalije* έφτασε να σημαίνει στα τουρκικά τον συνοδό, κάποιους από τους «Αλβανούς» φρουρούς που συνόδευαν τους Οθωμανούς πασάδες

210
Σισανές από τη Βοσνία,
τέλη 18ου αιώνα, του
Νικολάου Πετιμεζά.

211
Σισανές, 18ος αιώνας.
Η οκταγωνική
ραβδωτή κάννη από
δαμασκηνό ασάλι
και ο μηχανισμός
πυροδότησης
miquelet φέρουν
διάκοσμο από
χρυσά δαμασκηνά
αραβουργήματα.
Το ραβδωτό ξύλινο
μέρος του όπλου από
καρυδιά της Κιρκασίας
φέρει ασημένιες
πλάκες και λωρίδες
από λευκό και πράσινο
υαλογραφημένο
ελεφαντόδοντο.

της αυτοκρατορίας.³⁵ Επειδή οι κιρτζαλήδες μετέφεραν τα όπλα τους σε όλη την Αυτοκρατορία, ίσως αυτά να παρουσιάζουν διαφορές, καθώς ο ιδιοκτήτης του καθενός πρόσθετε κάτι στη διακόσμηση. Οι κιρτζαλήδες θα ενέκριναν το *paragun*, αλλά τα υπογεγραμμένα και χρονολογημένα *paragun* ανάγονται μετά τη δεκαετία του 1830 και τη διάλυση των κιρτζαλήδων.

Το *rašak* ήταν ένα μακρύκαννο όπλο των Βαλκανίων, και η ονομασία του αναφέρεται στο σχήμα του κοντακίου, που υποτίθεται ότι θυμίζει ζευγάρι κέρατα. Η λέξη *rašak* στα σερβοκροάτικα σημαίνει σκαρμός, και η συσχέτιση γίνεται με τον τρόπο με τον οποίο το κοντάκι αγκαλιάζει τον ώμο. Υπάρχει επίσης ένα μικρό *rašak*, στα σερβοκροάτικα *mali rašak*, το οποίο μπορούσε να φορεθεί στη ζώνη και να χρησιμοποιηθεί με το ένα χέρι, το αντίστοιχο των μικρών τουρκικών τρομπονιών. Η Retronić υποστηρίζει ότι αυτά τα όπλα παράγονταν στη βόρεια Ιταλία για εξαγωγή στην Ελλάδα και την Αλβανία. Ένα δείγμα από το Στρατιωτικό Μουσείο του Βελιγραδίου έχει διάκοσμο από φίλντισι – με ένα δικέφαλο αετό, ένα γρύπα και το δέντρο της ζωής, δημοφιλή αλβανικά εικονογραφικά μοτίβα. Τα όπλα αυτά εμφανίζονται και σε απεικονίσεις της Επανάστασης του 1821.

Ο ρογκάς είναι ένα άλλο μακρύκαννο όπλο

αλβανικού τύπου, με κυρτό κοντάκι. Ο μακρύτερος και επαργυρωμένος ρογκάς αναφέρεται στη Βοσνία ως *srmalija* («επαργυρωμένο»), άρα η τεχνική ήταν αρκετά κοινή για να καταγραφεί και ως ονομασία του όπλου. Η λέξη *shishana* περιγράφει στα τουρκικά και τα περσικά ένα μακρύκαννο όπλο με εξαγωνικό ξύλινο κοντάκι και βαριά ραβδωτή κάννη, και ένα είδος πυροδοτικού μηχανισμού, τον οποίο χρησιμοποιούσαν τα οθωμανικά στρατεύματα, ειδικά οι γενίτσαροι, από τον 15ο αιώνα. Στα αρχεία του Kotor, ο σισανές αναφέρεται για πρώτη φορά το 1694.³⁶ Τα όπλα αυτά μπορούν να αποδοθούν τόσο στην Περσία όσο και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς οι Πέρσες είχαν αντιγράψει τα πυροβόλα όπλα τους από τα οθωμανικά πρότυπα, μετά την ήττα τους στη μάχη του Chaldiran, το 1514.³⁷ Ο τύπος αυτός, με μικρές παραλλαγές και σε διάφορα μεγέθη, κατασκευαζόταν και χρησιμοποιούνταν από τον Καύκασο και την Περσία μέχρι την Μικρά Ασία και τα δυτικά Βαλκάνια. Στη Βοσνία, το χρησιμοποιούσαν επίσης και οι *seymeni*, οι αστυνομικοί. Στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη κατασκευάζονταν κάννες για σισανέδες σε μεγάλες ποσότητες έξω από το Σεράγεβο, στο χωριό Dupronci και στη Fojnica. Ένας άλλος περιγραφικός όρος γι' αυτό το όπλο είναι ο *hareli* ή *harešli šešana* – σισανές

με ραβδωτή κάννη. Η λειόκαννη εκδοχή ονομαζόταν *kaval*. Οι ραβδωτές κάννες με πολλαπλές αυλακώσεις στα βαλκανικά όπλα μάλλον αποτελούν απομίμηση του γερμανικού *jaeger*, καθώς οι ραβδωτές κάννες δεν συνηθίζονταν αλλού κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα.

Το Dupronci ειδικευόταν στην κατασκευή βαρέων όπλων σταθερής στόχευσης με ραβδωτή κάννη (τα *dupronke*), μια μεγαλύτερη εκδοχή του σισανέ για χρήση στα οχυρά.³⁸ Θυμίζουν τα περσικά και αφγανικά όπλα σταθερής στόχευσης, που σώζονται σε σημαντικές ποσότητες, αλλά η προέλευσή τους είναι συνήθως ασαφής.³⁹ Ο σισανές αναφέρεται και ως *tokmakli* ή *tomali žesana*. Η λέξη *tokmak* σημαίνει ένα μεγάλο κομμάτι

212

Επάνω και αριστερά: Όπλο τύπου τρομπόνι με ισχυρή ευρωπαϊκή επίδραση, τέλη 18ου αιώνα. Πιθανώς συναρμολογημένο και διακοσμημένο στα Ιόνια, όπου ο διάτρητος διάκοσμος αυτού του τύπου ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής σε είδη οικιακής χρήσης, όπως οι ταμπακιέρες.

ξύλου, αναφορά στο βαρύ μονοκόμματο ξύλινο κοντάκι. Η χρήση των περσικών όρων οπλοργίας από τους Σλάβους οπλοργούς δείχνει τουλάχιστον εξοικείωση με την Περσία – υπάρχουν και ενδείξεις βαλκανικών εξαγωγών εκεί. Η πιθανότητα να εξαγόταν αυτά τα όπλα από τα Βαλκάνια ενισχύεται από τα παραδείγματα στα μουσεία της Κωνσταντινούπολης. Οι Πέρσες οφείλουν πολλά στους Τούρκους για τη συμβολή τους στην ανάπτυξη των πυροβόλων όπλων τους.

Για την κατασκευή των κοντακίων των όπλων των γενίτσαρων χρησιμοποιούταν ξυλεία από τα δάση του Ada Bazarı στη ΒΔ Τουρκία. Στην Κριμαία, για την κατασκευή των κοντακίων των όπλων χρησιμοποιούσαν ξυλεία από τη Μολδαβία – ένα λεπτό, σκληρό ραβδωτό ξύλο (στα τουρκικά *sarma agagdzi*).⁴⁰ Ο διάκοσμός τους, με τη μορφή ένθετων στοιχείων και μπρούντζινων καρφιών, παρουσιάζει παραλλαγές, αλλά αποτελεί τον πιο αβέβαιο οδηγό για τον τόπο κατασκευής.

Το Gabrono (στη σημερινή Βουλγαρία) ήταν κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα σημαντική πόλη παραγωγής όπλων, με περίπου 40 εργαστήρια στη συνοικία των οπλοργών. Μια αναφορά από τα μέσα του 19ου αιώνα σχολιάζει τις κόκκινες φλόγες, το σφυροκόπημα και τις σπίθες που ξεπετάγονταν από τις ανοιχτές πόρτες κάθε σπιτιού. Ο Ρώσος στρατηγός Lirrandi έγραψε τον 19ο αιώνα ότι «στο Gabrono μπορεί κανείς να βρει τα περίφημα *stuzers* που αποκαλούνται σισανέδες, με τα οποία οι κάτοικοι του Deli Orman (στη ΒΑ Βουλγαρία)

είναι όλοι ανεξαιρέτως οπλισμένοι»⁴¹. Η ρωσική λέξη *shutser* προέρχεται από το γερμανικό *Stutzen* (σερβοκροάτικα *štuc*), που αναφέρεται σε ένα όπλο ή караμπίνα με κομμένη κάννη, και τελικά ένα κοντό, μεγάλου διαμετρήματος κυνηγετικό όπλο. Ο ποιητής ηγεμόνας Petar II Petrović Njegoš στο έργο του *Gorski Vijenac* αναφέρεται στο *stuc* που διακωμωδεί ο βοεβόδας Janko. Ο Vuk Karadžić στο λεξικό του, στο λήμμα «shishana» αποδίδει στην Αυστρία τον όρο «shtuc», όπως αποκαλούνταν ο σισανές στα βόρεια Βαλκάνια. Αυτός ο τύπος κάννης αποτελούσε πιθανώς αντιγραφή των κοντών καννών μεγάλου διαμετρήματος, που χρησιμοποιούνταν με τους γερμανικούς μηχανισμούς σκανδάλης με τροχό του 17ου αιώνα. Ο Bjelokosić υποστηρίζει ότι η διαφορά ανάμεσα στο *stuc* και τον σισανέ έγκειται στο ότι στο πρώτο οι ραβδώσεις της κάννης είναι ευθείες, ενώ στον δεύτερο ελικοειδείς. Μια άλλη ονομασία του είναι *šica* (σερβοκροάτικα).⁴²

Υπάρχει ένα όπλο το οποίο στην Αλβανία αναφέρεται ως *shishane Stamolli*, όπου «Stamolli» σημαίνει «από την Κωνσταντινούπολη» (το Istanbul είναι ελληνικής προέλευσης όρος για την Κωνσταντινούπολη από τον 10ο αιώνα, και σήμαινε «εις την πόλη»).⁴³ Το όπλο περιγράφεται ως κομψή εκδοχή του σισανέ με λεπτή κυλινδρική κάννη. Η συγκεκριμένη κάννη είναι ιταλική.

Το μακρύκαννο όπλο με τις διάφορες παραλλαγές του ήταν γνωστό στους ελληνόφωνους πληθυσμούς των Βαλκανίων ως καριοφίλι. Η προέλευση της λέξης και ο χρόνος εισαγωγής του στην ελληνική γλώσσα αποτέλεσαν αντικείμενο ζωνής διαμάχης στις ελληνικές εφημερίδες το 1865 και τη δεκαετία του 1960.⁴⁴ Η δημοφιλέστερη ελληνική άποψη ισχυρίζεται ότι προέρχεται από την επωνυμία Carlo e figli (Carlo και υιοί). Τα όπλα «είχαν ένα ευφωνικό όνομα... καριοφίλια. Αυτή η παράξενη και μελωδική λέξη αποτελεί εξελληνισμό της επωνυμίας

ενός ιταλικού οπλουργείου, του οποίου τα προϊόντα ήταν περίφημα σε όλη την Ανατολή: Carlo e figli»⁴⁵. Ωστόσο, δεν υπάρχει καταγεγραμμένος κατασκευαστής όπλων με αυτό το όνομα, ούτε ο συγγραφέας κατάφερε να βρει κανέναν ο οποίος υπέγραφε «e figli», παρόλο που ένας Έλληνας έμπορος είπε στον συγγραφέα ότι ο πατέρας του του είχε πει πως το όνομα προερχόταν από Έλληνες λιανοπωλητές της Τεργέστης. Ίσως ένας Ιταλός λιανοπωλητής να έδωσε το όνομά του στο εμπόρευμα.

Πιο πιθανή είναι η εκδοχή που μετέφερε στον συγγραφέα ο Κώστας Γεωργόπουλος και ένας αργυροχόος από τα Ιωάννινα, ο Γιάννης Καριοφίλης. Ο κύριος Καριοφίλης είπε στον συγγραφέα ότι πριν από πέντε γενιές, το 1780, ένας πρόγονός του ήταν διάσημος αργυροχόος και γνωστός κατασκευαστής μακρύκαννων όπλων, γεννημένος στους Καλαρρύτες – ένα χωριό κοντά στα Ιωάννινα, με παράδοση στην επεξεργασία του ασημιού και του χρυσού. Φυσικά το όνομα μπορεί να σχετίζεται με το επάγγελμά

213

Σισανές με μηχανισμό πυροδότησης πυρόλιθου από τον Καύκασο. Υψηλής ποιότητας κάννη από δαμασκηνό ασάλι, που φέρει την επιγραφή «Ο ιδιοκτήτης Othman Agha». Φέρει οθωμανική σφραγίδα ποιότητας, η οποία αναφέρει «im ti han» («ελεγμένο»). Μηχανισμός πυροδότησης τύπου *boylıya*, από τα Βαλκάνια.

214

Λεπτομέρεια από κάννη όπλου με πυροδοτικό μηχανισμό φτιλιού από τα τέλη του 16ου αιώνα. Τυπικό διογκωμένο στόμιο κάννης με ένθετα μπρούντζινα γαρίφαλα ή καριοφίλια (επαναλαμβάνεται στην πίσω πλευρά).

Όπλο με μηχανισμό πυροδότησης πυρόλιθου με ένθετο διάκοσμο από σεντέφι.

Ο συγκεκριμένος τύπος δεν μπορεί να αποδοθεί σε μια συγκεκριμένη περιοχή, αλλά είναι σχεδόν βέβαιο ότι προέρχεται από τα δυτικά Βαλκάνια. Μοιάζει με παραλλαγή του *džeferdar* από την Boka Kotorska, πιθανώς κατασκευασμένο στην Boka για κάποια περιοχή με την οποία διατηρούσε στενές σχέσεις στα παράλια, όπως η Χειμάρρα ή η Πάργα /το Σούλι.

του και ο όρος να υπήρχε πολύ πριν από τη γέννηση αυτού του ανθρώπου. Οι Τούρκοι χρησιμοποιούσαν τη λέξη *karanfil* για να δηλώσουν το όπλο από τα τέλη του 16ου αιώνα. Δεν θα μπορούσαν να έχουν δανειστεί τον όρο από την ελληνική λέξη καριοφίλι (*kariophili*), καθώς οι Έλληνες είχαν αφοπλισθεί μετά την οθωμανική κατάκτηση. Στα τουρκικά, *karanfil* σημαίνει επίσης γαρίφαλο, όπως και με μικρές παραλλαγές στα αλβανικά και τα σερβοκροατικά. Το γαρίφαλο, *Dianthus caryophyllus*, είναι ενδημικό στη Μεσόγειο και αναφέρεται από τον Θεόφραστο (περ. 371 - περ. 287 π.Χ.), φιλόσοφο από την Ερεσό της Λέσβου.

Ήταν διάδοχος του Αριστοτέλη στην Περιπατητική σχολή και σώζονται δύο από τα σημαντικά βοτανολογικά του έργα, *Περί φυτικών ιστοριών* και *Φυτικών αιτίων*. Διάνθος σημαίνει «το Άνθος του Θεού», από το όνομα του θεού Δία, και το άνθος. Από την κλασική ελληνική λέξη καρυόφυλλον (*karyophyllon*), η λέξη πέρασε στα αραβικά (*qaranful*) και από εκεί στο τουρκικό *karanfil* (που σημαίνει επίσης μοσχοκάρφι, το οποίο έχει το ίδιο σχήμα). Οι τουρκικές κάννες του 16ου και των αρχών του 17ου αιώνα έχουν μεγάλα στόμια σε σχήμα αυγού, που θυμίζουν το μπουμπούκι του γαρίφαλου. Ορισμένοι προχωρούν ακόμη παραπέρα, προσθέτοντας εγχάρακτα ή ένθετα μπρούντζινα γαρίφαλα στον διάκοσμο του όπλου, όπως σε ένα δείγμα του Stibbert (εικόνα 214). Το άνθος ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές ως διακοσμητικό μοτίβο στα κεραμικά από το Isnik και σε υφάσματα του 16ου αιώνα. Οι ονομασίες των τουρκικών όπλων στα Βαλκάνια είναι συνήθως περιγραφικές, επομένως αυτή είναι η πιθανότερη προέλευση της λέξης καριοφίλι, η οποία πέρασε από τα τουρκικά στα ελληνικά. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η χρήση της λέξης αποτελούσε δείγμα του μαύρου χιούμωρ των στρατιωτικών της εποχής, παρόμοια με τη χρήση της λέξης *zanbūrak* ή *zambūrak* (αραβικά, τουρκικά και περσικά), κυριολεκτικά «μικρή μέλισσα», που αναφερόταν αρχικά σε μια βαλλίστρα και στη συνέχεια σε ένα μικρό κανόνι, το οποίο μεταφερόταν στην πλάτη μιας καμήλας, με το αστέιο να αφορά τον ήχο και το «τσίμπημα» του βλήματος.

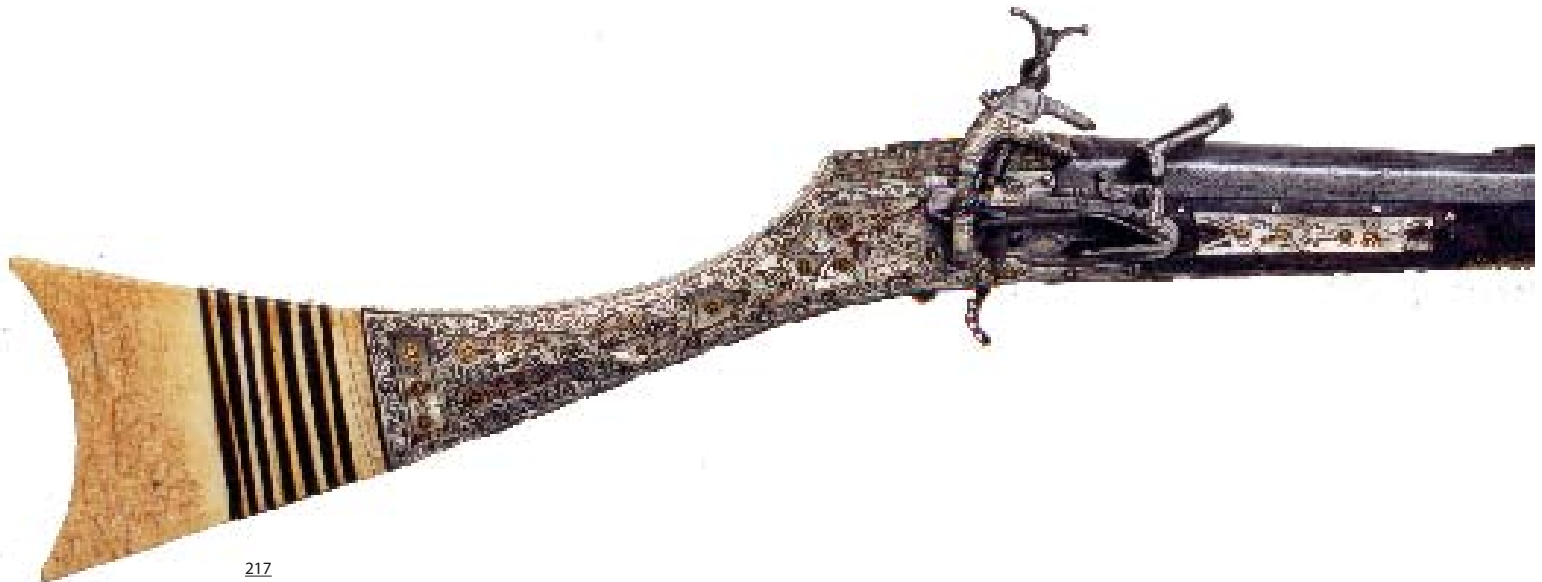

Οι κάννες με το διογκωμένο στόμιο κατασκευάζονταν στην Κωνσταντινούπολη, αλλά οι Ιταλοί αποκαλούσαν «alla Gresca» εκείνες που εξάγονταν από την Brescia στα τέλη του 17ου αιώνα. Γιατί οι Βενετσιάνοι τις συσχέτιζαν με τους Έλληνες; Το όνομα μπορεί να αντικατοπτρίζει το ότι Έλληνες έμποροι ελέγχαν το εμπόριό τους. Ένα βενετσιάνικο συμβόλαιο από τον Μάιο του 1680 αφορά «κάννες alla Gresca», οι οποίες κόστιζαν εννέα λίρες και πέντε σόλδια καθεμία, τη στιγμή που οι συμβατικές κόστιζαν έντεκα σόλδια, απόδειξη της κακής ποιότητάς τους.⁴⁶ Οι Αλβανοί χρησιμοποιούσαν επίσης όπλα αυτού του τύπου, στα οποία οι Τούρκοι αναφέρονταν ως *kariofilja shqiptare* (αρβανίτικα καριοφίλια).

Αρβανίτικες κοινότητες υπήρχαν σε όλα τα Βαλκάνια, και τα βασικότερα κέντρα παραγωγής πυροβόλων όπλων με σημαντικούς θύλακες αρβανίτικων πληθυσμών ήταν τα Prizren,⁴⁷ Τέτοβο, Reja ή Peć, Djakova, Σκόδρα, Ελβασάν, Μπεράτι, Δέλβινο και Dibra.⁴⁸ Πυροδοτικοί μηχανισμοί πυρόλιθου παράγονταν επίσης στα Lezhe, Hajmel, Dumre και Λεσκοβίκι. Πολλές από αυτές τις πόλεις εξακολουθούσαν να παράγουν όπλα έως το τέλος του 19ου αιώνα. Στο Prizren, το σημαντικότερο κέντρο οπουργίας των Βαλκανίων από τα μέσα του 18ου έως τα τέλη του 19ου αιώνα, κατασκευάζονταν όπλα μέχρι τη δεκαετία του 1950. Υπήρχε επίσης ένα σημαντικό κέντρο στα Σκόπια. Αλβανοί οπουργοί εργάζονταν επίσης

216
Επάνω και κάτω:
Καριοφίλι με κάννη δύο
τμημάτων γαλλικού
στιλ. Το κοντάκι είναι
διακοσμημένο με
σεντέφι, σίδηρο και
μπρούντζο, και φέρει
την επιγραφή «N 1802»
(λεπτομέρεια). Φέρει
την επιγραφή «Α.Μ.»
στην κάννη και «C.M.»
στο πίσω μέρος με
τολμηρό σμιλεμένο
διάκοσμο με άνθη.
Ο αρχικός μηχανισμός
σκανδάλης προέρχεται
από την Αλβανία, το πίσω
στόχαστρο και οι κρικοί
ανάρτησης από την
Ιταλία.

217

Καριοφίλι με κοντάκι από ελεφαντόδοντο.

Φέρει την επιγραφή «Κατασκευασμένο από τον Kadri 1222 [1807-8 μ.Χ.]. Ιδιοκτήτης Hasan». Τα όπλα με κοντάκια αυτού του τύπου είναι γνωστά στα ιταλικά ως «alla Berbero» από τους βορειοαφρικανούς Βέρβερους αγοραστές.

στο Σεράγεβο. Και ανεξάρτητοι Αλβανοί εργαζόνταν αλλού, συμπεριλαμβανομένου του Κοσόβου και της Βοκα Kotorska. Ωστόσο, τα κέντρα παραγωγής καριοφιλίων βρίσκονταν κυρίως στα βόρεια της Αλβανίας. Η σημαντική πόλη των Ιωαννίνων, με περίπου ενενήντα τοις εκατό του πληθυσμού Έλληνες, αποτελούσε το κέντρο της εξαιρετικής τέχνης επεξεργασίας του ασημιού και του χρυσού, για την οποία ήταν φημισμένη η Ήπειρος, αλλά η δυνατότητα παραγωγής όπλων ήταν μέτρια, καθώς αυτά εισάγονταν και διακοσμούσαν εκεί. Το ξύλινο μέρος του καριοφιλίου, που ήταν καλυμμένο με ένθετα φύλλα ασημιού ή μπρούντζου, παρέχει τον καλύτερο οδηγό στις πολιτισμικές καταβολές, καθώς ο πυροδοτικός μηχανισμός και η κάννη εισάγονταν από την Ευρώπη, την Brescia, την Αυστρο-Ουγγαρία, τη Γαλλία ή το Βέλγιο.

Το ελληνικό καριοφίλι είναι σαφώς επηρεασμένο από την Ευρώπη και μπορεί να αποδοθεί στην Ήπειρο και τις περιοχές του νότου. Στις πηγές συχνά είναι δύσκολη η διάκριση ανάμεσα σε αυτό το όπλο με το ευρωπαϊκό κοντάκι και το αλβανικό με το κοντάκι σε σχήμα «Τ». Τόσο οι Έλληνες όσο και οι Αλβανοί χρησιμοποιούσαν τις λέξεις *arnautka*, Λαζαρίνα και δάνεια από την τουρκική γλώσσα. Ο Vuk Karadžić στο λεξικό του κάτω από το λήμμα «arnautka» λέει ότι πρόκειται για μακρύκαννα όπλα. Ο George Finlay, παρών στην Επανάσταση του 1821, αναφέρεται στα «μακρύκαννα αλβανικά όπλα»⁴⁹. Οι σύγχρονοι συγγραφείς τα αναφέρουν ως «les longs fusils albanais» ή «langen Arnauten flinten» ή απλώς «Arnautka». Στην ηπειρωτική Ελλάδα, οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν τη λέξη καριοφίλι εναλλακτικά με τη δανεική από την

218

Μακρύκαννο όπλο με πυροδοτικό μηχανισμό *miquelet* και ιταλική λεία κάννη τριών τμημάτων. Το κοντάκι έχει στρώσεις ελεφαντόδοντου και ξύλου. Αυτός ο τύπος όπλου κατασκευαζόταν πιθανώς στο Prizren για εξαγωγή στη βόρεια Αφρική.

τουρκική «τουφέκι» (μακρύκαννο όπλο), και αυτοί οι όροι συσχετίζονται με μια ποικιλία από σχήματα κοντακίου. Το αλβανικό όπλο που είναι γνωστό στη Σερβία ως *tančica*, έχει κοντάκι σε σχήμα T⁵⁰. Μια παλαιότερη ονομασία ήταν *Datsika*.⁵¹

Στην Κύπρο η λέξη τουφέκι χρησιμοποιούνταν ανέκαθεν. Στη βόρεια Ελλάδα, η επιρροή της αλβανικής οπλοποιίας κυριαρχούσε αναπόφευκτα, αλλά αλλού η βαλκανική εκδοχή του ευρωπαϊκού σχήματος του υποκόπανου υπερτερούσε, λόγω της διαθεσιμότητας και της πολιτισμικής του προέλευσης, συνεισφέροντας στα όπλα που χρησιμοποιούνταν εκεί. Οι Αλβανοί αναγνώριζαν μια ποικιλία τύπων στα καριοφίλια. Υπήρχε το καριοφίλι *prift* («ιερέας») ή το καριοφίλι *maxhar* («ουγγρικό», βλ. σελ. 206-7). Και τα δύο προέρχονταν από την Ουγγαρία,

και εισάγονταν στην Αλβανία. Υπήρχε επίσης το *kerraballiu* ή *karavalliu*, ένα όπλο χωρίς ραβδώσεις με μια ιδιαίτερα μακριά, ελαφριά κάννη από 1,20 έως 1,50 μ., που πήρε το όνομά του από το *kerrabe*, την γκλίτσα του βοσκού. Η λέξη σημαίνει ακόμη και καμπύλο κομμάτι ξύλου. Η ομοιότητα ανάμεσα στην γκλίτσα και το όπλο με το κοντάκι σε σχήμα ουράς ψαριού είναι εμφανής. Το ελληνικό καριοφίλι του 18ου και του 19ου αιώνα έχει κοντάκι σε συμβατικό ευρωπαϊκό σχήμα, αλλά δεν μπορεί κανείς να είναι σίγουρος ότι αυτό συνέβαινε και κατά τους προηγούμενους αιώνες ή έστω ότι υπήρχε ένα διακριτό ελληνικό μακρύκαννο όπλο εκείνα τα χρόνια.

Ο Αλβανός λόγιος Gjergji λέει ότι τα μακρύκαννα αλβανικά όπλα αποκαλούνταν *toska*, επειδή το σχέδιό τους προερχόταν από τη νότια Αλβανία ή Τοσκαρία⁵²,

219
Μακρύκαννο όπλο με ραβδωτή κάννη και πυροδοτικό μηχανισμό *miquelet*. Πιθανώς κατασκευασμένο στο Prizren για εξαγωγή στη βόρεια Αφρική. Φέρει την υπογραφή: «[Κατασκευασμένο από τον] Mehmed Ser[bi]».

220
Αλβανικό μακρύκαννο όπλο με μηχανισμό πυροδότησης *miquelet*. Κάννη εξαγωγής από την Brescia με χαρακτηριστικό ένθετο αργυρό διάκοσμο με μεγάλα αραβουργήματα από

τα Βαλκάνια. Ο υποκόπανος, που φέρει λωρίδες από ελεφαντόδοντο ή κόκαλο, προσομοιάζει με τα όπλα που χρησιμοποιούσαν οι μαροκινές φυλές του 18ου-19ου αιώνα.

221
Δαλματικό όπλο με
κοντάκι ιταλικού
στιλ, με ένθετο
διάκοσμο από σεντέφι,
αντίγραφο džeferdar.

αλλά πιθανότατα ο τύπος *tosca* σχετίζεται περισσότερο με ένα συγκεκριμένο τοπικό σχέδιο παρά με τις πολλές τοπικές διακοσμητικές παραλλαγές, που εμφανίζονται στο σύνολο της παραγωγής αυτού του τύπου όπλου.

Υπάρχει ένα καριοφίλι με ένα ιδιαίτερο κοντάκι, στο συνηθισμένο ευρωπαϊκό / ελληνικό σχήμα, αλλά κατασκευασμένο από στρώσεις ελεφαντοστού και ξύλου. Αυτή η τεχνική κατασκευής κοντακιού είναι γνωστή από τα όπλα των μαροκινών φυλών, τα οποία ίσως αντέγραψαν οι Βαλκάνιοι στρατιώτες που υπηρετούσαν εκεί, ή αυτά τα όπλα ίσως κατασκευάζονταν στα Βαλκάνια και εξαγόταν στη βόρεια Αφρική. Ένα δείγμα πέρασε στα χέρια των βρετανικών στρατευμάτων κατά την εκστρατεία του 1801 στην Αίγυπτο⁵³, ενώ εμφανίζονται συχνά και σε ζωγραφικές απεικονίσεις της Επανάστασης του 1821.

Ο πυροδοτικός μηχανισμός του καριοφιλίου μετατράπηκε από τον μηχανισμό πυρόλιθου, σε μηχανισμό καψυλίου, και από το 1868 περίπου σε μηχανισμό Berdan με μάνδαλο, γεγονός που αποδεικνύει τη μακρόχρονη χρήση αυτών των δημοφιλών όπλων. Ένα καριοφίλι (407) που ανήκε κάποτε στο Υδριώτη πρόκριτο Γιακουμάκη Τομπάζη (1782-1829), και το οποίο μετατράπηκε στο σύστημα Berdan, φέρει στο κάτω μέρος του κοντακιού του το όνομα ενός Έλληνα οπλοποιού: «Αντώ. Γεωρ. οπλοποιός, Αδριανούπολη 8 Ιανουαρίου 1878» και στον μηχανισμό της σκανδάλης «P.K. 33912/1876 AB VIII». Η κάννη χρονολογείται από την περίοδο της μετατροπής.

Πολλοί τύποι όπλων σε όλα τα Βαλκάνια έπαιρναν την ονομασία τους από την Ιταλία, υπογραμμίζοντας την κυριαρχία της ιταλικής οπλοποιίας. Ο Enliyā Çelebi κατά τον 17ο αιώνα αναφέρεται στο νταλιάνι, ένα μεγάλο όπλο. Η Petrović λέει ότι τα μακρύκαννα όπλα που κατασκευάζονταν στην Dibra αποκαλούνταν *dalijanke*,

μια τοπική παραλλαγή της λέξης *talijanke* («από την Ιταλία»), επειδή το σχέδιο προερχόταν από την Ιταλία ή η κάννη και ο μηχανισμός της σκανδάλης τους ήταν ιταλικά. Το ίδιο φαινόμενο μεταφοράς μπορεί να δει κανείς και αλλού στην Εγγύς Ανατολή. Η γαλλική λέξη *carabine* μεταφέρεται στα αραβικά και τα περσικά ως *qarābin*. Ο Enliyā Çelebi χρησιμοποιεί τη λέξη *qarabina / garabina* και στα τέλη του 18ου αιώνα στη Βοσνία υπάρχουν αναφορές στο *mali garubin* ή μικρή караμπίνα. Ο Çurčić ανάγει τον όρο στο ιταλικό *carabina*, «Sorta d'archibugio ad uso de' soldati a cavallo» («είδος αρκεβούζιου για έφιππη χρήση»), αντιστοιχίζοντας τη λέξη *karabin* στον κατάλογο των όπλων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης σε δύο κοντόκαννα, με ολόκληρο ξύλινο κοντάκι *blunderbusses* με πυροδοτικό μηχανισμό πυρόλιθου, με ιταλική εμφάνιση.⁵⁴ Κατά τη βασιλεία του Όθωνα, οι Έλληνες λοχιοφόροι χρησιμοποιούσαν γαλλικά Mousquetons de cavalerie 1822, τα οποία αποκαλούσαν κοντοντούφεκα.⁵⁵

Στην Ελλάδα «νταλιάνι» λέγεται μια караμπίνα με ραβδωτή κάννη, την οποία χρησιμοποιούσε το ελληνικό ιππικό κατά την Επανάσταση του 1821, με μήκος περίπου ένα μέτρο, αλλά από κάθε άλλη άποψη με την εμφάνιση ενός μικρού καριοφιλίου. Ένα δείγμα με μήκος 97 εκ., που υπάρχει στη Συλλογή Αβέρωφ στο Μέτσοβο (αριθ. 249) ανήκε στον Θεόδωρο Γρίβα. Η λέξη νταλιάνι σημαίνει «από την Ιταλία» και αναφέρεται στην προέλευση των πρώτων από αυτές τις караμπίνες, το σχέδιο και την ονομασία των οποίων αντέγραψαν οι Έλληνες. Το ίδιο όπλο αποκαλείται *dalianka* στα βόρεια Βαλκάνια. Το όνομα νταλιάνι στην Ελλάδα αναφερόταν σίγουρα σε αυτό τον τύπο караμπίνας, αλλά υπήρχε με το ίδιο όνομα και ένας Έλληνας του άτακτου ιππικού, ο Χατζημιχάλης Νταλιάνης, ο οποίος πολέμησε στην Κρήτη το 1828 και,

222

Στρατιωτικό όπλο με μηχανισμό *miquelet* για χρήση από το σώμα των Pandour, στα μέσα του 18ου αιώνα. Συνδυάζει αυστριακές και οθωμανικές λεπτομέρειες. Η κάννη,

διακοσμημένη με ασήμι σε σχέδιο κόμπου, είναι οθωμανικού τύπου και το στόμιο της κάννης ακολουθεί το σύνηθες τουρκικό σχήμα του 17ου αιώνα.

223

Μηχανισμός σκανδάλης και κοντάκι ενός όπλου της Ενετικής Δημοκρατίας, για την εθνοφρουρά, περ. 1750. Κατασκευασμένο στην Brescia. Η κάννη είναι του 17ου αιώνα. Το στόχαστρο σε σχήμα κεφαλής δράκου έχει ίχνη από ένθεση με αργυρό διάκοσμο. Λεπτομέρεια: στόμιο της κάννης και οβελός.

σύμφωνα με έναν απόγονό του, εισήγε καραμπίνες από την Ιταλία.

Υπάρχουν άλλες ονομασίες όπλων, των οποίων η προέλευση και η εμφάνιση δεν μπορούν να ερμηνευθούν τόσο εύκολα. Ο Enliya Çelebi αναφέρεται στο *badaluçqa* ως ένα τύπο όπλου.⁵⁶ Στα μπολιάρικα, μια διάλεκτο του ελληνικού υπόκοσμου, που χρησιμοποιούσαν οι επαίτες, τσαρμαλίδι σήμαινε όπλο.⁵⁷ Το *çifteja* (πληθ. *çiften*) στα αλβανικά είναι ένα δίκαννο όπλο. Ένα εμπροσθογεμές όπλο στη διάλεκτο της Ανθούσας, βόρεια της Πάργας, ήταν η σφήκα, σύμφωνα με το Λεξικό των αρχών του

19ου αιώνα του Μάρκου Μπότσαρη.⁵⁸ Αργότερα ο όρος «σφήκα» έγινε δημοφιλής ονομασία για το μακρύκαννο όπλο με πυροδοτικό μηχανισμό καψυλίου. Ο Çurçici αναφέρεται σε ένα όπλο, το οποίο αποκαλείται *granalije*, ονομασία με αναφορά στον διάκοσμό του, τη *strukaça* που μοιάζει με το *džeferdar*, μόνο που είναι αρκετά μικρή για να φοριέται στη ζώνη· την *katunaça*, ένα όπλο που χρησιμοποιούσαν οι βοσκοί κατά των λύκων και την *čoşalija*.⁵⁹ Δύο σύγχρονοι Έλληνες ιστορικοί παραδίδουν τον όρο «σαρμάς» για ένα όπλο με κάννη από δαμασκηνό ασάλι, και «φιδιάς» για «μια λεπτότερη εκδοχή του